

02. Türkmen Türkçesinde Ünlüler Nasıl Yazılmaktadır? ¹

Hüseyin YILDIRIM²

APA: Yıldırım, H. (2024). Türkmen Türkçesinde Ünlüler Nasıl Yazılmaktadır? *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 15-25. DOI: 10.29000/rumelide.1469384.

Öz

Türk dilinin günümüz lehçeleri ile Türkmen Türkçesini karşılaştırdığımızda, Türkmen Türkçesinin ayırt edici bazı tipik ses özelliklerinin olduğu görülür. Bu ses özelliklerinden *ünlü uzunlukları* ve *ünlü yuvarlaklaşması* en belirgin olanlardır. Türkmen Türkçesindeki kısa olan her bir ünlünün, telaffuzda uzun biçimi vardır ancak yazıda ayrı işaretle gösterilmemiştir. Ana dili Türkmen Türkçesi olan kullanıcılar, konuşmada bu ünlü uzunluklarına dikkat eder ve içinde uzun ünlü bulunan kelimedeki ünlüyü uzun söyler; kendi dilinde yazılmış bir metni okurken de sözcüklerdeki uzun ünlüyü, yazıda farklı bir işaretle gösterilmese de, her zaman uzun okur. Mesela **at** yazar **aat** “ad” okur, **guz** yazar **guz** “kız” okur, **diş** yazar **diiş** “diş” okur. Benzer durum ilk heceden sonra yuvarlaklaşan ünlüler için de geçerlidir. Bir Türkmen, ilk hecesinde yuvarlak ünlü bulunan kelimelerin sonraki hecelerinde yer alan *a*, *e* ünlülerini *o*, *ö* biçiminde yuvarlak söyler; yine Türkmen Türkçesiyle yazılmış bir metni okurken de yuvarlak okur. Mesela **gorkak** yazar **gorkok** “korkak” okur, **yürek** yazar **yürök** “yürek” okur. Fakat bu ses özelliği de yazıda gösterilmez. Ana dili Türkmen Türkçesi olmayıp sonradan bu lehçeyi öğrenmek isteyenler için bahsi geçen iki durum büyük sorun yaratır. Oysa bir başka Türk lehçesi olan Saha Türkçesinde, Ana Türkçeden itibaren süregelen asli uzun ünlüler ve ikincil ünlü uzunlukları **aat** “ad”, **kus** “kız”, **tiis** “diş” örneklerinde olduğu gibi, yazıda ayrı işaretlerle gösterilmektedir. Aynı şekilde ünlü yuvarlaklaşmasının görüldüğu bir diğer lehçe olan Kırgız Türkçesinde yuvarlaklaşan ünlüler **korkok** “korkak”, **cürök** “yürek” örneklerinde olduğu gibi imlada da yuvarlak yazılır. Bu çalışmada Saha Türkçesi ve Kırgız Türkçesi örneğinde, Türkmen Türkçesinde ünlülerin doğru okunuş ve söyleyişine uygun olarak nasıl yazılması gerektiğine dair bazı önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, uzun ünlü, Kırgız Türkçesi, Saha Türkçesi, ünlü yuvarlaklaşmaları

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için diş fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %2

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 14.03.2024-**Kabul Tarihi:** 20.04.2024-**Yayın Tarihi:** 21.04.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1469384

Hakem Değerlendirmesi: İki Diş Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures (Ankara, Türkiye), huseyin.yildirim@hbv.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0001-8876-3667, **ROR ID:** https://ror.org/05mskc574, **ISNI:** 0000 0004 7221 6011

How To Write Vowels in Turkmen Turkish³

Abstract

When we compare today's dialects of the Turkish language with Turkmen Turkish, it is seen that Turkmen Turkish has some distinctive typical sound features. *Vowel lengths* and *vowel rounding* are the most prominent of these sound features. Each short vowel in Turkmen Turkish also has a long form in pronunciation, but it is not shown with a separate sign in the writing. Users whose native language is Turkmen Turkish pay attention to these vowel lengths in speech and pronounce the vowel long in words containing a long vowel; Likewise, when reading a text written in his own language, he always reads the long vowel in the words as long, even if it is not indicated with a different sign in the text. For example, they write **at** and read **aat** "name", they write **guz** and read **guz** "girl", they write **diş** and read **diiş** "tooth". A similar situation is valid for vowels that become rounded after the first syllable. A Turkmen pronounces the vowels **a** and **e** in the following syllables of words with a round vowel in the first syllable as **o**, **ö**; They also read circularly when reading a text written in Turkmen Turkish. For example, they write **gorkak** and read **gorkok** "coward", they write **yürek** and read **yürök** "heart". However, this sound feature is not shown in the text. These two situations create a big problem for those whose native language is not Turkmen Turkish but who want to learn it. However, in another Turkish dialect, Sakha Turkish, the main long vowels that continue from Proto-Turkish and also the secondary vowel lengths that emerged later are shown with separate signs in the writing, such as **aat** "name", **kus** "girl", **tiiş** "tooth". Likewise, in Kyrgyz Turkish, another dialect where vowel rounding is seen, rounded vowels are spelled round, as in the examples **korkok** "coward" and **cürök** "heart". In this study, some suggestions will be made on how to write vowels in Turkmen Turkish in accordance with the correct spelling and pronunciation, with examples from Sakha Turkish and Kyrgyz Turkish.

Keywords: Turkmen Turkish, long vowel, Kyrgyz Turkish, Sakha Turkish, vowel roundings

Giriş

Türkçede uzun ünlü "var mıdır, yok mudur" konusu, Türkoloji âleminde uzun yıllar tartışılmış ve araştırmacıların zihinlerini meşgul etmiştir. Uzun ünlüler, yazılı tarihî eserlerde ve çağdaş Türk lehçelerinde iki görünümde: Birinci grup, ortaya çıkışının izah edilmesi güç olan tarihî uzunluğu koruyanlar; ikinci grup ise, kelime içinde bir ünsüz veya bir hecenin düşürülmesi sonucu ünlülerin birleşmesi ile ortaya çıkan uzun ünlüleri barındıranlar. Böylece uzun ünlüler ikiye ayrılır. Birincisi tarihî (birinci, asli) uzunluktur ve kelimelerin ilk hecesinde rastlanır. Diğeri ise ikincil (telâfi) ünlü

³ **Statement:** It is declared that scientific and ethical principles have been followed in the preparation process of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 2

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 14.03.2024-Acceptance Date: 20.04.2024-Publication Date: 21. 04.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1469384

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

uzunluğudur ve kelime içinde bir sesin, hecenin düşürülmesi, ünlülerin birleşmesi neticesinde sonraki devirlerde ortaya çıkmış olup izah edilebilir uzunluklardır (Nurmuhammedov, 2007: s.120-121).

Ana Türkçede asli uzun ünlüler üzerine çalışma yapan önemli araştırmacılarından biri Talât Tekin'dir. Ana Türkçede ve Türk lehçelerinde asli uzun ünlüler bulunduğu görüşünü ilk kez Otto Böhtlingk 1851 yılında St. Petersburg'da yayımlanan *Über die Sprache der Jakuten* adlı eserinde ileri sürer; Böhtlingk'ten sonra 1882 yılında konuya değinen Radloff ise, Ana Türkçede asli uzun ünlülerin bulunmadığını, modern Türk lehçelerindeki uzun ünlülerin türlü ses gruplarının büzülmesi ile ortaya çıkan ikincil uzunluklar olduğunu savunur (Tekin: 1975). Tekin, Türkçedeki uzun ünlüler üzerine önemli araştırmalar yapan Türk ve yabancı Türkologların tarihî süreç içindeki görüş ve kuramlarını toplu olarak değerlendirerek öne çıkan: *Büzülme kuramı* (Radloff, Vilh. Grönbech, Ligeti); *vurgu kuramı* (J. Németh); *karşılama, giderme (telâfi) uzaması kuramı* (Karl Menges); *ikiz ünlü kuramı* (Biyişev); *hece doruğu kuramı* (Şçerbak) gibi kuramları ve Karl Foy, N.N. Poppe, Martti Räsänen, Osman Nedim Tuna vb. Türkologların uzun ünlü konusundaki görüşlerini belirli başlıklar altında bir araya toplar; sonra da günümüz Türk lehçelerinde ve Türkçenin tarihî dönemlerinde asli uzun ünlülerin çözümlemesini yapar (1975).

Türkçenin Ana Türkçe devrinde mevcut olup günümüzde en çok Türkmen Türkçesinde ve daha az olmak üzere Saha Türkçesi ve Halaç Türkçesi gibi lehçelerinde sistemli olarak korunan, geriye kalan lehçelerde hemen hemen tamamen kaybolan asli uzun ünlüler, 19. yüzyıldan beri çeşitli araştırmalara ve tartışmalara konu olmuştur (Nurmuhammedov, 2007: s.117).

Uzun ünlülerin Türkçenin tarihî dönem metinlerinde ayrı bir işaretle gösterilip gösterilmediği de tartışılmıştır. Bu konudaki ilk ve en temel kaynak Kaşgarlı Mahmut'un *Dîvânu Lugati't-Türk* adlı eseridir. A. Nurmuhammedov, Türkçede uzun ünlülerin gösterilişi üzerine yaptığı çalışmasında, Kaşgarlı Mahmut'un uzun *aa, u, ü, oo, öö, uu, üü* ünlülerini göstermek için elif harfine üstün, esre ve ötre işaretlerini ekleyerek bunları belirten kısa ünlülerden ayırt ettiği neticesine varır (Nurmuhammedov 2007: s.122).

Türkmen Türkçesindeki birincil uzun ünlüler üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Engin Gökçür, Türkmen Türkçesindeki birincil uzun ünlüleri değerlendirir ve kullanıldığı kelimeler için bir liste verir (Gökçür, 2016). Leven Doğan ise Türkmen Türkçesindeki hem birincil hem de ikincil uzunluklar üzerine bir değerlendirme yapar (Doğan, 1996). Saha (Yakut) Türkçesi de ünlü uzunlukları bakımından çalışmalarda sıkça başvurulmuş lehçelerden biridir. Türk dilinde birincil ünlü uzunlukları Türkmen ve Halaç Türkçeleri yanı sıra düzenli olarak Yakut Türkçesinde de yaşamaktadır. Özellikle Yakut Türkçesi, en eski Türk diline ait birincil (asli) uzun ünlüleri sistemli bir şekilde koruduğundan Türk Dili araştırmaları açısından son derece önemli bir lehçedir (Anisimov, 2013: s.775).

Türkoloji'de değerlendirilen konulardan bir diğeri de Türkçede *dudak uyumu* (düzlük-yuvarlaklık uyumu) sistemidir. Günümüz çağdaş Türk lehçelerinde dudak uyumu bakımından önemli farklılıklar olduğu görülür. Bir diğerk fark da bazı lehçelerde dudak uyumu yazıda gösterilirken bazılarında ise söyleyişte var olan dudak uyumunun yazıda gösterilmemesidir. Örneğin, Kırgız Türkçesinde dudak uyumu yazıda da gösterilirken, Türkmen Türkçesinde ise yazıda gösterilmez ancak okuyuş ve söyleyişte Kırgız Türkçesine benzer şekilde bir dudak uyumu söz konusudur.

Ahmet Buran, Kırgız Türkçesindeki dudak uyumunu "Kök hecede yuvarlak yahut yuvarlaklaşmış bir ünlü bulduran kelimelerin sonraki hecelerinde yer alan ünlüler dudak uyumuna uymak için

yuvarlaklaşır. Dolayısıyla Kırgız Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık uyumunu; bir kelimenin ilk hecesinde düz bir ünlü varsa sonraki hecelerde yer alan ünlülerin de düz, yuvarlak bir ünlü varsa sonraki hecelerde yer alan ünlülerin de yuvarlak olması kuralıdır.” şeklinde tanımlar ve bu kuralın en belirgin istisnası olarak birinci veya sonraki hecelerde bulunan dar-yuvarlak *u* ünlüsünden sonra düz-geniş *a* ünlüsünün gelebilmesini gösterir. Ayrıca az sayıda örnekte de, ilk seste ikincil bir uzun *o* (oo) oluşmuşsa bu *o* sesinden sonra da *a* ünlüsü gelebilmesine vurgu yapar (Buran, 2017: s.6).

Türkmen Türkçesinde ise, dudak uyumu konuşma dilinde görülmekle birlikte yazı dilinde yuvarlaklaşmalar gösterilmez. Türkmen Türkçesinin imlasında geniş yuvarlak /o/, /ö/ ünlüleri yalnızca sözcüğün ilk hecesinde yazılır. İkinci hecede söyleyişte *a~o*, *e~ö* sesine değişir: *toprak* [toprok], *gözel* [gözöl] vb. (Şahin, 2019: s. 234-236).

Değerlendirme

Bünyesinde uzun ünlüleri barındıran lehçelerden biri Türkçenin Batı grubunda yer alan Türkmen Türkçesidir. Uzun ünlü ve diftonglar bakımından araştırmacılara kaynaklık eden diğer lehçe ise Saha Türkçesidir.

Bugünkü Türkmen Türkçesinde yazıda ayrı işaretlerle gösterilen dokuz ünlü ses vardır: /a/, /e/, /ä/, /y(ı)/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/. Ayrıca bu kısa olan dokuz ünlünün her birinin uzun söylenen ancak yazıda farklı işaretlerle gösterilmeyen şekilleri de mevcuttur (Yıldırım, 2020: s.25). Aslında bu ünlülerden /e/ ünlüsü esas itibariyle kısa olup uzun biçimi yok denecek kadar azdır. Aynı şekilde /ä/ ünlüsü de esasen uzundur ve kısa biçimi çok az örnekte görülür. Lary Clark da çalışmasında Türkmen Türkçesindeki ünlüleri verirken *a, e, ı, i, o, ö, u, ü* olmak üzere 8 kısa ve *a:, ä:, ı:, i:, o:, ö:, u:, ü:* olmak üzere 8 uzun ünlü gösterir (Clark, 1998: s.34).

Türkmen Türkçesinde bazı ünsüzler de tipiktir. Mesela /s/ ve /z/ ünsüzü Türkmen Türkçesinde dil ucunda ve dişler arasında peltak söylenir. Ancak bu durumu yazıda başka işaretlerle göstermeye de gerek yoktur. Türkmen Türkçesini yeni öğrenen birisine “Türkmen Türkçesinde *s* ve *z* sesleri peltak söylenir” diyerek öğretmek yeterlidir. Benzer şekilde /w/ sesi normal /v/ sesinden farklıdır ve dudaklar arasında söylenir. Bu ses için de “Türkmen Türkçesinde *w* sesi normal diş sesi olan *v*’den ayırdır ve dudaklar arasında söylenir” demek bu lehçeyi öğrenmekte olan için yeterli ve anlaşılırdır.

Ancak ünlülerde durum farklıdır. Çünkü Türkmen Türkçesinde ünlüler hem kısa hem de uzun olmak üzere iki şekilde söylenir ve kısa söylenişle uzun söyleniş kelimelerde anlam farkı da doğurur. Mesela *at* (okunuş: *at*) “at”, *at* (okunuş: *aat*) “ad, isim”, *ot* (okunuş: *ot*) “ot, bitki”, *ot* (okunuş: *oot*) “ateş” vb. örnekler sesteş yazılsa da kısa ve uzun okunuşları anlamı değiştirir. Yukarıda bahsi geçen /s/, /z/ sesleri örneğinde olduğu gibi bir işaret sistemli olarak her yerde aynı sesi karşılıyorsa hangi işaretlerle gösterildiğinin önemi de yoktur. O işaretin ses karşılığının ne olduğunu, sesin nasıl okunup söylenmesi gerektiğini birkaç örnekle tarif edip öğretmek yeterlidir. Fakat Türkmen Türkçesini yeni öğrenen birine “Türkmen Türkçesinde ünlüler hem kısa hem uzun okunur” demek yeterli değildir. Ana dili Türkmen Türkçesi olan biri, hangi kelimenin uzun ünlülü olduğunu bildiğinden kelimeyi söylerken de uzun söyler, yazıda gördüğünde de uzun okur. Ana dili Türkmen Türkçesi olmayan başka bir kişi ise hangi

4 Ünlülerden /e/ ile gösterilen ünlü *ey* (eey) “ey”, *hey* (heey) “hey” gibi birkaç örnek haricinde Türkmen Türkçesinde her zaman kısadır. Diğer bir ifadeyle /e/ ünlüsünün asli uzun biçimi yoktur; bazı ses olaylarına bağlı olarak sonradan ortaya çıkmış ve sadece bir iki kelimeye görülen ikincil biçimleri vardır. Bu ünlünün aksine /ä/ ile gösterilen açık ünlü de *äkel* “getirmek, alıp gelmek”, *bäh* “şaşma ünlemi”, *ähli* “bütün, tüm” gibi çok sınırlı sayıdaki örnekte kısadır. Diğer bir ifadeyle /ä/ ünlüsü Türkmen Türkçesinde aslında uzundur.

kelimelerin uzun ünlülü olduğunu, diğer bir ifadeyle kelimedeki ünlü işaretin uzun mu kısa mı okunması gerektiğini özel çaba göstererek öğrenmesi hatta ezberlemesi gerekir.

Hâlbuki uzun olan ünlüler ayrı işaretlerle yazıda gösterilmiş olsa, uzun ünlünün doğru okunması konusunda bir sıkıntı yaşanılmayacak ve Türkmen Türkçesinin öğrenimi daha kolay olacaktır. Uzun ünlünün yazıda gösterilmesi hususunda en güzel malzemeyi veren lehçelerden birisi Saha (Yakut) Türkçesidir. Türkmen Türkçesinde de uzun ünlülerin yazıda ayrı işaretlerle yazılabileceğine ve de nasıl gösterilebileceğine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Saha Türkçesinde kısa olan ve yazıda ayrı işaretlerle gösterilen “a, e, ı, i, o, ö, u, ü” sekiz ünlünün yanı sıra, yine yazıda “aa, ee, ıı, ii, oo, öö, uu, üü” şeklinde gösterilen uzun ünlüler ve “ıa, ie, uo, üö” şeklinde gösterilen ikiz ünlüler bulunmaktadır (Kirişçioğlu, 2021: s.1274). Bu şekilde hem kısa hem de uzun ünlüler Saha Türkçesinde gösterilerek ‘yazıldığı gibi okunma ve söylendiği gibi yazılma’ kuralı işletilmiştir. Böylece ünlülerin nasıl okunması gerektiği farklı işaretleme ile kolaylaştırılmıştır. Aynı ya da benzer yöntem Türkmen Türkçesi için de kullanılabilir olacaktır.

Ashında Türkmen Türkçesindeki uzun *ü* ünlüsünün imlada yazılış biçimi, uzun ünlünün yazıda gösterilebileceğine dair de bir yol göstermektedir. Türkmen Türkçesinde uzun olan *ü* ünlüsü *süyt, düyn, güyç* kelimelerinde görüldüğü üzere bugün {üy} şeklinde yazılmaktadır. Hatta *iy-* “yemek”, *diy-* “demek” gibi bir iki örnekte de uzun *i* ünlüsü {iy} biçiminde söylendiği gibi yazıya geçirilmiştir. Bu imla biçimi diğer tüm uzun ünlüler için de uygulanabilir.

Türkmenistan’ın 1936 yılında yapılan ilk dil kongresine kadar uzun ünlüler *aat, oot, gyyz, tuut..* şeklinde çift ünlülü olarak yazılmıştır. Ünlüleri çift ünlü olarak yazma sonradan bırakılmıştır. Yeni Türkmen alfabesinde de uzun ünlüler için ayrı bir işaret kullanılmamıştır. Uzun ünlülerin ve ünlü yuvarlaklaşmalarının yazıda gösterilmemesi, Türkmen Türkçesine dair kuralların öğretilmesini zorlaştırmaktadır (Weýisow, 2009; s.15).

Genel Türkçenin ortak kelimelerinden aşağıda gösterilen örneklerin, her iki lehçede de kullanıldığı ve bu kelimelerin hem Saha Türkçesinde hem de Türkmen Türkçesinde uzun ünlülü (ya da diftonglu) olduğu görülür. Ancak bu söz varlıkları karşılaştırıldığında aynı kelimenin Saha Türkçesinde uzunluk gösterilerek yazılırken Türkmen Türkçesinde ise uzun okunup uzun söylenmesine rağmen yazıda bu uzunluklar gösterilmemektedir. Diğer bir ifadeyle Saha Türkçesindeki yazılış biçimi ile Türkmen Türkçesindeki okunuş/söyleniş biçimi ortaktır ama yazıda uzunluğu gösterme bakımından bir birinden farklıdır. Bu temel ortaklık ve farklılık şu şekildedir:

Uzun a: Bugün Saha Türkçesinde kısa ünlülerin yanı sıra Ana Türkçedeki uzun ünlüye dayanan uzun *a* ünlüsü de vardır ve yazıda {**aa**} şeklinde gösterilir. Bünyesinde kısa ya da uzun ünlü bulunduran kelimelerde anlam farkı ortaya çıkar: *tas* “dış” ~ *taas* “taş”; *xas* “kaç” ~ *xaas* “kaz” gibi (Kirişçioğlu, 1994: s.25). Benzer durum Türkmen Türkçesi için de geçerlidir. Yazılışta sesteş olan bazı kelimeler, kısa okunduğunda farklı, uzun okunduğunda farklı anlama gelir. Mesela *daş* “dış, uzak” ~ *daaş* “taş”; *at* “at” ~ *aat* “ad, isim”; *aç-* “açmak” ~ *aaç* “aç” (Azmun, 2021; s.44-45). Aşağıdaki örneklerden uzun *a* ünlüsünün Saha Türkçesinde yazıda gösterildiği; Türkmen Türkçesinde ise yazıda gösterilmese de her zaman uzun okunduğu ve kelimelerin her iki lehçede de ortak olup aynı anlama geldiği görülecektir⁵:

⁵ Günümüzde Saha Türkleri Kiril alfabesini kullanmaktadır. Çalışmada örnekler Latin harflerine çevrilmiş hâliyle verilmiştir. Türkmenler ise Latin kökenli Türkmen alfabesini kullanmakta olup alfabe *y, ý, j, ñ* ile gösterilen işaretler, bu çalışmada *ı, y, c, ñ* şeklinde transkripsiyonlu olarak verilmiştir.

Saha Türkçesi	=	Türkmen Türkçesi
<i>aa</i> s- “aşmak” (SS: 18)	=	<i>aş</i> - (<i>aaş</i> -) “aşmak, geçmek” (TS-I: 83)
<i>aat</i> “aat” (SS: 2)	=	<i>at</i> (<i>aat</i>) “aat” (TS-I: 84)
<i>baar</i> “var” (SS: 288)	=	<i>bar</i> (<i>baar</i>) “var” (TS-I: 115)
<i>baay</i> “zengin” (SS: 311)	=	<i>bay</i> (<i>baay</i>) “zengin” (TS-I: 128)
<i>taas</i> “taş” (SS: 262)	=	<i>daş</i> (<i>daaş</i>) “taş” (TS-I: 251)
<i>xaal</i> - “kalmak” (SS: 140)	=	<i>gal</i> - (<i>gaal</i> -) “kalmak; geride kalmak” (TS-I: 381)
<i>xaan</i> “kan” (SS: 171)	=	<i>gan</i> (<i>gaan</i>) “kan” (TS-I: 385)
<i>xaar</i> “kar” (SS: 143)	=	<i>gar</i> (<i>gaar</i>) “kar” (TS-I: 392)
<i>xaas</i> “kaş” (SS: 147)	=	<i>gaş</i> (<i>gaaş</i>) “kaş” (TS-I: 406)
<i>aal</i> “sal” (SS: 227)	=	<i>sal</i> (<i>saal</i>) “sal” (TS-II: 254)
<i>saas</i> “yaş” (SS: 298)	=	<i>yaş</i> (<i>yaaş</i>) “yaş” (TS-II: 517)
<i>saas</i> “ilkbahar” (SS:126)	=	<i>yaz</i> (<i>yaaz</i>) “ilkbahar” (TS-II: 523)

Saha Türkçesinde, kökünde uzun *a* ünlüsü ve sonunda *ğ* bulunan sözcüklerde, sondaki ses erimiş ve böylece *ağ* ses grubu yerini {**1a**} diftonguna bırakmıştır. Türkmen Türkçesinde ise aynı kelimelerde uzun *a* okunuşu/söylenişi devam etmektedir:

Saha Türkçesi	=	Türkmen Türkçesi
<i>ba</i> “ip, bağ” (SS: 23)	=	<i>bag</i> (<i>baağ</i>) “ip, bağ” (TS-I: 107)
<i>sa</i> “yağ” (SS: 293)	=	<i>yag</i> (<i>yaağ</i>) “yağ” (TS-II: 492)
<i>ta</i> “orman”	=	<i>dag</i> (<i>daağ</i>) “dağ” (TS-I: 239)
<i>ar</i> n “ağrı” (SS: 5)	=	<i>agır</i> n (<i>aağır</i> n) “ağrı” (TS-I: 39)

Uzun ı: Saha Türkçesinde uzun olan *ı* ünlüsü yazıda {**1ı**} şeklinde gösterilmiştir. Türkmen Türkçesinde ise uzun olan *ı* ünlüsü yazıda gösterilmemiştir; ancak bünyesinde uzun *ı* ünlüsü olan ve aşağıdaki örnek kelimelerde /ı/ ile gösterdiğimiz sesler {**1y**} şeklinde diftonglu okunur/söylenir:

Saha Türkçesi	=	Türkmen Türkçesi
<i>ka</i> s “kız” (SS: 156)	=	<i>gız</i> (<i>gıız</i>) “kız” (TS-I: 523)
<i>ka</i> n “kın, kılıf” (Kirişçioğlu, 2021: 1275)	=	<i>gın</i> (<i>gıın</i>) “kın, kılıf” (TS-I: 513)
<i>iis</i> ⁶ “iz” (SS: 135)	=	<i>ız</i> (<i>ıız</i>) “iz” (TS-II: 489)

Uzun i: Uzun olan *i* ünlüsü Saha Türkçesinde yazıda {**1i**} şeklinde gösterilmiştir. Türkmen Türkçesinde de *i* ünlüsünün uzun biçimi mevcut olmasına karşın *diy*- “demek” ve *iy*- “yemek” gibi birkaç istisna haricinde yazıda ayrı bir işaretle gösterilmez; ancak bünyesinde uzun *i* ünlüsü olan ve aşağıdaki örnek kelimelerde /ii/ şeklinde gösterdiğimiz sesler {**1y**} şeklinde diftonglu okunur/söylenir:

Saha Türkçesi	=	Türkmen Türkçesi
<i>ti</i> s “diş” (SS: 69)	=	<i>diş</i> (<i>diiş</i>) “diş” (TS-I: 284)
<i>bi</i> l “bel, insanın beli” (SS: 30)	=	<i>bil</i> (<i>biil</i>) “bel, insanın beli” (TS-I: 148)

⁶ Aynı kelime Saha Türkçesinde ince ünlülü iken Türkmen Türkçesinde kalın ünlülüdür. Ancak her iki lehçede de uzundur.

<i>biir</i> “bir” (SS: 36)	=	<i>bir-biri</i> (<i>biir-viiri</i>) “birbiri” (TS-I: 153)
<i>kiir</i> - “girmek” (SS: 98)	=	<i>gir-</i> (<i>giir-</i>) “girmek” (TS-I: 437)

Türkmen Türkçesinde kökünde uzun *i* ünlüsü bulunan bazı kelimelerde, bu uzunluğun kaynağı Ana Türkçedeki kapalı *e* sesidir. Ana Türkçedeki kapalı *e* sesi Saha Türkçesinde bugün çoğunlukla {*ie*} şeklinde gösterilmiştir⁷. Türkmencede kapalı *e* söyleyişi yoktur (Yılmaz Ceylan, 1991: s.162). Kapalı *e* sesi Türkmen Türkçesinde *ber-* “vermek” (Saha Türkçesinde *bier-*), *yel* “yel” (Saha Türkçesinde *siel*) ya da baş “beş” (Saha Türkçesinde *bies*) örneklerinde olduğu gibi normal *e* veya açık *ä* şeklinde devam ederken çoğu örnekte ise *i* olmuştur. Türkmen Türkçesinde *i* olan ve kaynağı kapalı *e* sesine dayanan bu ünlü de {*iy*} şeklinde uzun okunur ve söylenir:

Saha Türkçesi	Türkmen Türkçesi
<i>kieñ</i> “geniş” (SS: 95)	= <i>giñ</i> (<i>giñ</i>) “geniş” (TS-I: 435)
<i>kiehe</i> “gece” (SS: 93)	= <i>gice</i> (<i>giice</i>) “gece” (TS-I: 435)
<i>ien</i> “en” (SS: 80)	= <i>in</i> (<i>iin</i>) “en” (TS-I: 589)
<i>sie-</i> “yemek” (SS: 301)	= <i>iy-</i> (<i>iy-</i>) “yemek” (TS-I: 611)
<i>die-</i> “demek” (SS: 62)	= <i>diy-</i> (<i>diy-</i>) “demek” (TS-I: 285)
<i>bies</i> “beş” (SS: 32)	= <i>bäş</i> (<i>bääş</i>) “beş” (TS-I: 144)
<i>bier-</i> “vermek” (SS: 291)	= <i>ber-</i> (<i>ber-</i>) “vermek” (TS-I: 139)

Uzun o: Saha Türkçesinde uzun *o* ünlüsü {*uo*} şeklinde diftonglu olarak yazıda gösterilmiştir. Türkmen Türkçesi söz varlığında da yer alan ortak kelimelerin bu lehçede de uzun ünlülü söylendiği görülür:

Saha Türkçesi	Türkmen Türkçesi
<i>uon</i> “on, 10” (SS: 205)	= <i>on</i> (<i>oon</i>) “on, 10” (TS-II: 153)
<i>uot</i> “ateş” (SS: 18)	= <i>ot</i> (<i>oot</i>) “ateş” (TS-II: 161)
<i>tuol-</i> “dolmak” (SS: 71)	= <i>dol-</i> (<i>dool-</i>) “dolmak” (TS-I: 291)
<i>suox</i> “yok” (SS: 305)	= <i>yok</i> (<i>yook</i>) “yok” (TS-II: 546)
<i>suol</i> “yol” (SS: 305)	= <i>yol</i> (<i>yool</i>) “yol” (TS-II: 549)

Uzun ö: Uzun olan *ö* ünlüsü Saha Türkçesinde {*üö*} şeklinde diftonglu yazılarak imlada gösterilmiştir. Aynı kelimeler Türkmen Türkçesinde de uzun söylenir ancak yazıda gösterilmez:

Saha Türkçesi	Türkmen Türkçesi
<i>tüört</i> “dört” (SS: 73)	= <i>dört</i> (<i>döört</i>) “dört” (TS-I: 299)
<i>küöl</i> “göl” (SS: 99)	= <i>köl</i> (<i>köö</i>) “göl” (TS-II: 49)
<i>küöx</i> “gök” (SS: 99)	= <i>gök</i> (<i>göö</i>) “gök” (TS-I: 459)
<i>üöx-</i> “sövmek” (SS: 246)	= <i>sög-</i> (<i>sööğ-</i>) “sövmek” (TS-II: 305)
<i>üös</i> “öd” (SS: 208)	= <i>öt</i> (<i>ööt</i>) “öd” (TS-II: 188)

⁷ Kapalı *e* bakımından Çağdaş Türk yazı dillerindeki gelişmeleri değerlendiren Yılmaz, AT kök hece *e/é* ünlüsünün bu lehçelerde *é*, *e*, *d*, *ie*, *i*, *i* sesleriyle gösterildiğini belirtir. Özbekçe gibi kök hecede *é*’nin genelleştiği ve Tatarca gibi kök hecedeki bütün *e*’lerin *i* olduğu dilleri bir yana bırakarak, *é* sesi açısından iki grup dil oluşturur: 1. Kök hecede *e/é* ayrımını koruyan diller; Az., Halaçça, S.Uyg., Afg. Afşarcası, 2. Kapalı *e* bulundurmayan, fakat seslik izler taşıyan diller: Türkmence, Yakutça, Çuvaşça (Yılmaz Ceylan, 1991: s.161).

Uzun u: Saha Türkçesinde uzun olan u ünlüleri yazıda {uu} şeklinde gösterilmiştir. Türkmen Türkçesinde ise aynı kelimeler uzun okunup söylene de yazıda ayrı bir işaretle gösterilmez. Ancak asli olan ve aşağıdaki örneklerde /u/ şeklinde gösterdiğimiz bu uzunluklar Türkmen Türkçesinde {uw} şeklinde okunur:

Saha Türkçesi		Türkmen Türkçesi
<i>muus</i> “buz” (SS: 44)	=	<i>buz</i> (buuz) “buz” (TS-I: 178)
<i>tuus</i> “tuz” (SS: 277)	=	<i>duz</i> (duuz) “tuz” (TS-I: 308)
<i>buut</i> “but, kalça” (SS: 44)	=	<i>but</i> (buut) “but, kalça” (TS-I: 177)
<i>kuur-</i> “kurumak” (SS: 172)	=	<i>gur-</i> (guuru-) “kurumak” (TS-I: 488)

Uzun ü: Uzun olan ü ünlüsü Saha Türkçesinde {üü} şeklinde yazılarak imlada gösterilmiştir. Diğer uzun ünlülerin aksine Türkmen Türkçesinde de asli olan uzun ü ünlüsü {üy} şeklinde yazılarak, okunup söylendiği biçimiyle yazıya geçirilmiştir:

Saha Türkçesi		Türkmen Türkçesi
<i>üüt</i> “süt” (SS: 251)	=	<i>süyt</i> (süyt) “süt” (TS-II: 329)
<i>üür-</i> “sürmek” (SS: 250)	=	<i>süyre-</i> (süyrö-) “sürmek; sürümek” (TS-II: 327)
<i>küüs</i> “güç” (SS: 102)	=	<i>güyç</i> (güyç) “güç” (TS-I: 505)
<i>tüül</i> “düş, rüya” (SS: 75)	=	<i>düyş</i> (düyş) “düş, rüya” (TS-I: 323)
<i>tüür-</i> “dürmek, katlamak” (SS: 75)	=	<i>düyr-</i> (düyr-) “dürmek, katlamak” (TS-I: 322)
<i>tüün</i> “gece” (SS: 93)	=	<i>düyn</i> (düyn) “dün” (TS-I: 321)

• Çalışmanın buraya kadarki kısmında, uzun ünlülerin Saha Türkçesinde yazıda gösteriliş biçimleri ve Türkmen Türkçesinde okunuş şekilleri örneklerle kıyaslanmıştır. Uzun ünlüden sonra, aşağıda Türkmen Türkçesinde okunuş ve söylenişte var olan ancak yazıya geçmeyen ünlü yuvarlaklaşmalarına değinilecektir.

Türkmen Türkçesinde ilk hecede /o/ ya da /u/ ünlüsü varsa devamındaki a’lar o olur. Kırgız Türkçesinde ise ilk hecede /o/ varsa sonraki a’lar o olur, fakat ilk hecede /u/ varsa takip eden hecedeki a’lar o olmaz⁸. Bu açıdan Türkmen Türkçesi ile Kırgız Türkçesini karşılaştırdığımızda dudaklaşmanın Türkmen Türkçesinde daha ileri safhada olduğu görülür. Ancak Kırgız yazı dilinde dudaklaşma gösterilirken Türkmen Türkçesinde gösterilmemesi bir eksiklik kabul edilebilir.

Aşağıdaki örneklerde Kırgız Türkçesinde ilk hecedeki o sesinden sonra a’ların o olduğu ve yazıda da söylendiği gibi yazıldığı; aynı örneklerin Türkmen Türkçesinde ise o okunmasına ve söylenmesine karşın yazıda gösterilmediği görülecektir:

Kırgız Türkçesi		Türkmen Türkçesi
<i>orok</i> “orak” (KS: 1663)	=	<i>orak</i> (orok) “orak” (TS-II: 157)
<i>ortoço</i> “ortalama” (KS: 1667)	=	<i>ortaça</i> (ortoço) “ortalama” (TS-II: 159)
<i>boyo-</i> “boyamak” (KS: 400)	=	<i>boya-</i> (boyo-) “boyamak” (TS-I: 163)

⁸ Bugün Kırgız yazı dilinde dudak uyumu ileri bir aşamada olup kelimelerin ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü varsa onu yuvarlak ünlü takip eder. Ancak, Kırgızcada dudaklaşma /u/ ünlüsünden sonra görülmez; bu ünlüden sonra gelen /a/ ünlüsü yuvarlaklaşmaz (Kasapoğlu Çengel, 2017: s.68).

<i>boyok</i> “boya” (KS: 400)	=	<i>boyag</i> (boyoğ) “boya” (TS-I: 163)
<i>coldoş</i> “yoldaş, arkadaş” (KS: 618)	=	<i>yoldaş</i> (yolloş) “yoldaş, arkadaş” (TS-II: 550)

Kırgız Türkçesinde ilk hecedeki *u* sesinden sonra gelen *a*’lar *o* olmazken, aynı örneklerin Türkmen Türkçesinde *u* sesinden sonra *o* okunup söylendiği görülür. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Türkmen Türkçesi her ne kadar yazıda göstermese de ünlü yuvarlaklaşmaları bakımından Kırgız Türkçesinden bir safha daha ileridedir:

Kırgız Türkçesi		Türkmen Türkçesi
<i>uyal-</i> “utanmak” (KS: 2172)	=	<i>uyal-</i> (uyol-) “utanmak” (TS-II: 450)
<i>kulak</i> “kulak” (KS: 1410)	=	<i>gulak</i> (gulok) “kulak” (TS-I: 478)
<i>kuçak</i> “kucak” (KS: 1403)	=	<i>gucak</i> (gucok) “kucak” (TS-I: 477)
<i>kucakta-</i> “kucaklamak” (KS: 1403)	=	<i>gucakla-</i> (gucoklo-) “kucaklamak” (TS-I: 477)
<i>cumurta</i> “yumurta” (KS: 651)	=	<i>yumurtga</i> (yumurtgo) “yumurta” (TS-II: 559)
<i>topurak</i> “toprak” (2079)	=	<i>toprak</i> (topurok) “toprak” (TS-II: 414)
<i>tulpar</i> “tulpar, asil at” (KS: 2106)	=	<i>tulpar</i> (tulpor) “tulpar” (TS-II: 422)
<i>buuday</i> “buğday” (KS: 446)	=	<i>bugday</i> (buğdoy) “buğday” (TS-I: 170)

Yukarıda görülen *a* ünlüsünün *o* olması gibi, Kırgız Türkçesinde ilk hecedeki *ö* sesinden sonra gelen *e*’lerin de *ö* olduğu ve yazıda da söylendiği gibi yazıldığı; aynı örneklerin Türkmen Türkçesinde ise *ö* okunmasına ve söylenmesine rağmen yazıda gösterilmediği görülmektedir:

Kırgız Türkçesi		Türkmen Türkçesi
<i>ökçö</i> “ökçe, topuk” (KS: 1690)	=	<i>ökce</i> (ökcö) “ökçe, topuk” (TS-I: 175)
<i>ölçö-</i> “ölçmek” (KS: 1693)	=	<i>ölçe-</i> (ölçö-) “ölçmek” (TS-I: 177)
<i>özgör-</i> “değişmek” (KS: 1714)	=	<i>özger-</i> (özgör-) “değişmek” (TS-II: 200)
<i>ördök</i> “ördek” (KS: 1703)	=	<i>ördek</i> (öördök) “ördek” (TS-II: 184)
<i>köynök</i> “gömlek, entari” (KS: 1382)	=	<i>köynek</i> (köynök) “gömlek, entari” (TS-II: 59)
<i>töşök</i> “yatak” (KS: 2097)	=	<i>düşek</i> (düşök) “döşek, yatak” (TS-I: 315)

Kırgız Türkçesinde *u* ünlüsünden sonraki hecelerde gelen *a* ünlüleri yuvarlaklaşmazken, *ü* ünlüsünden sonra gelen *e* ünlüleri *ö* olmuş ve yazıda gösterilmiştir. Aynı örneklerin Türkmen Türkçesinde de *ö* okunup söylendiği görülecektir:

Kırgız Türkçesi		Türkmen Türkçesi
<i>cürök</i> “yürek” (KS: 670)	=	<i>yürek</i> (yürök) “yürek” (TS-II: 564)
<i>küröş</i> “mücadele” (KS: 1471)	=	<i>göreş</i> (göröş) “güreş, mücadele” (TS-I: 462)
<i>kürök</i> “kürek” (KS: 1471)	=	<i>kürek</i> (kürök) “kürek” (TS-II: 64)
<i>tügön-</i> “tükenmek” (KS: 2127)	=	<i>tüken-</i> (tükön-) “tükenmek” (TS-II: 426)

• Uzun ünlü ve yuvarlak ünlü söylendiği/okunduğu gibi imlada da yazıldığı takdirde, aşağıda verilen birkaç cümle örneğinde de görüleceği üzere, Türkmen Türkçesinin doğru okunması ve doğru kullanımı da pratikleşecektir (Örnekler için bkz: Sarıyev, 2019: s.66):

Meniň doganym ýok. Bir gyzym bar. = Meniň doğonum yook. Bir gyzım baar. “Benim kardeşim yok. Bir kızım var.”

Kakaňyz haýsy okuwy gutardy? = Kaakaňyz haysı okuwu gutordu? “Babanız hangi okulu bitirdi?”

Ol kitap okamağy halaýar. = Ol kitaap okomoğu haalayaar. “O kitap okumayı sever.”

Sonuç

Türkçe genel manada ‘söylendiği gibi yazılan ve yazıldığı gibi okunan’ bir dildir. Günümüz Türk lehçelerinin standart imlasında da bu kural çoğunlukla işletilir. Fakat Türkmen Türkçesi yazı dilinde, başta ünlülerde olmak üzere, bu kuralın çoğunlukla işletilmediği görülür. Türkmen Türkçesinde kısa biçimlerine göre uzun söylenen ve yeri geldiğinde sözcüklerde anlam farkı doğuran ünlüler yazıda ayrı bir işaretle gösterilmemiştir. Benzer şekilde, ilk heceden sonra yuvarlaklaşan ünlüler de okunup söylendiği gibi yazılmamaktadır.

Yukarıda, uzun ünlülerin yazılması konusunda Saha Türkçesinden ve ilk heceden sonra yuvarlaklaşan ünlülerin yazıda gösterilmesi bakımından Kırgız Türkçesinden getirilen örneklerin Türkmen Türkçesinde de benzer olduğu görülmektedir. Ancak Saha Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde bu ünlülerin söylendiği/okunduğu gibi yazılırken Türkmen Türkçesinde yazılmamaktadır. Bu durum Türkmen Türkçesini sonradan öğrenenler için bir problem niteliğindedir.

Saha Türkçesindeki kısa ünlülere nispeten uzun ünlülerin *aa, ia, u, ii, ie, uo, üö, uu, üü* şeklindeki ikiz ünlü ile veya diftonglu yazılarak imlada gösterilme pratiği, Türkmen Türkçesi için de uygulanabilir bir kullanım biçimidir. Kısa olan *a, ä, o, ö* geniş ünlülerinin uzun biçimi *aa, ää, oo, öö* şeklinde ikiz ünlülü yazılmalıdır (*aat* “ad”, *bäüş* “beş”, *oon* “on”, *kööl* “göl”). Diğer kısa olan *ı, i, u, ü* dar ünlüleri ise *u, ii, uu, üü* şeklinde yazılabileceği gibi, söyleniş baz alınarak ve de uzun *ü* ünlüsünün Türkmen Türkçesinde imlada *üy* şeklinde yazılması (aynı şekilde uzun *i* ünlüsünün bazen *iy* şeklinde yazıda gösterilmesi) örneğinden hareketle *ıy, iy, uy, üy* şeklinde de yazılabilir (*gıyz* “kız”, *diş* “diş”, *duyz / duwz* “tuz”, *güyç* “güç”). Böylece kısa ve uzun ünlü imlada ayırt edilebilecektir.

Ana dili Türkmen Türkçesi olmayan birine Türkmen Türkçesi öğretilirken “Türkmen Türkçesinde kısa olan ünlülerin yanında 8 de uzun ünlü vardır ve uzun olan geniş ünlüler yazıda *aa, ää, oo, öö* şeklinde ikiz ünlülü yazılır; uzun olan dar ünlüler ise *ıy, iy, uy, üy* biçiminde gösterilir” demek hem anlaşılır bir kolaylık hem de öğrenim sürecini hızlandıran pratik bir yöntemdir.

Kırgız Türkçesinde yuvarlaklaşan ünlülerin yazıda da gösterilmesi örneğinden hareketle de Türkmen Türkçesinde de yuvarlaklaşan ünlüler söylendiği/okunduğu gibi yazılabilir. Bu husus da öğretimde “Türkmen Türkçesinde ilk hecede yuvarlak bir ünlü varsa devamındaki kısa olan düz geniş *a* ve *e* ünlüsü yuvarlaklaşarak *o* ve *ö* olur; imlada da yuvarlak yazılır” demek anlaşılır ve yeterlidir.

Böylece Kırgız Türkçesinde *dostlorubuz* “dostlarımız”, *köçödö* “caddede”, *kötörüp* “yukarı kaldırıp” şeklinde yazılan örnekler; günümüz Türkmen Türkçesi imlasında *dostlarımız, köçede, göterip* şeklinde yazılmak yerine, *doostlorumuz* “dostlarımız”, *köçödö* “caddede”, *götörüp* “yukarı kaldırıp” biçiminde yazılarak doğru imla sağlanmış ve ‘söylendiği yazılma, yazıldığı gibi okunma’ kuralı işletilmiş olacaktır.

Kaynakça

- Anisimov, V. M. (2013). “Yakut Türkçesinde İkizleşmiş Ünsüzler” (Çev. Emine Atmaca – Reshide Adzhumerova). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter 2013, p.775-780, Ankara-Turkey.
- Azmun, Yusuf (2021). *Türkmenlerin Sesleri ve Yazımı Üzerine*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Buran, Ahmet (2017). “Kırgız Türkçesinde Ses Uyumlarının Sebep Olduğu Ses Değişmeleri”. *Uluslararası Türk Lehçeleri Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, Cilt 1, Sayı 1, s. 1-11.
- Clark, Lary (1998). *Türkmen Reference Grammar*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Doğan, L. (1996). “Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler ile İlgili Hususlar”. *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi* (1).
- Gökçür, Engin (2016). “Türkmen Türkçesinde Birincil Uzun Ünlüler”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 47, p. 235-253, Summer I.
- Kasapoğlu Çengel, Hülya (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kirişçiöğlü, M. Fatih (1994). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kirişçiöğlü, M. Fatih (2021). “Saha Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör A. Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1271-1335.
- KS (2017). *Kırgızca – Türkçe Sözlük II Cilt*. (Yazarlar: Ekrem Arıkoğlu vd.). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye “Manas” Üniversitesi Yayınları.
- Nurmuhammedov, A. (2007). “Kaşgarlı Mahmut’un Divanı’nda Aslı Uzun Ünlülerin Gösterilişi” (Akt. Yakup Sarıkaya). *İlmî Araştırmalar*, sayı 24, s. 117-128.
- Sarıyev, Berdi - vd. (2019). *Türkçe-Türkmençe / Türkmençe-Türkçe Konuşma Kılavuzu / Geleşik Gollanması*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- SS (1995). *Türkçe – Sahaca (Yakutça) Sözlük* (Yayına Hazırlayan: Yuriy Vasiliev). Ankara: TDK Yayınları.
- Şahin, S. (2019). “Türkmen Türkçesinde Dudak Benzeşmesi (Labial Singarmonizm)”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, vol.47, 229-244.
- Tekin, Talat (1975). “Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler”. Ankara: Hacettepe Üniversitesi yayınları.
- TS-I (2016). *Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü I Tom*, Aşgabat: Türkmen devlet neşiryat gullygy.
- TS-II (2016). *Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü II Tom*, Aşgabat: Türkmen devlet neşiryat gullygy.
- Weýisow, B. – Babaýewa, G. (2009). *Türkmen Dilinin Fonetikasy*. Aşgabat: Türkmenistanyň Bilim Ministrliğı.
- Yıldırım, Hüseyin (2020). *Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yılmaz Ceylan, Emine (1991). “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”. *Türk Dili Araştırmaları*. s.151-165.